

Kuvvet-i İslam: Rifa‘at Ali Abou-El-Haj’ın (1933-2022) Ardından*

Selim Karahasanoğlu**

*Metnin son okuması için bölümümüz Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Gülşen Yakar’a teşekkür ederim.

**Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.K. 0000-0002-6112-730X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Selim Karahasanoğlu,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: selim.karahasanoğlu@medeniyet.edu.tr

*Every field has its iconoclast, and in Ottoman studies it is Rifa‘at Abou-El-Haj¹.
Her alanın bir ikon kırıcısı vardır. Osmanlı tarihi için bu Rifa‘at Abou-El-Haj’dır.*

Osmanlı tarihçiliğinin “ikon kırıcısı” Rifa‘at Ali Abou-El-Haj 13 Mart 2022’de New York’ta 89 yaşında öldü. İsmi önündeki sıfatın yakıştırıcısı, Linda T. Darling idi. Darling, bu ifadeyi Abou-El-Haj’ın kitabına yazdığı bir eleştiri yazısında kullanmıştı. Şunu diyordu: Kitap değişimi göstermeyi vaat ediyor; statik bir manzara sunuyor. Argümanlarını delillendirebilecek kanıtın bol olduğunu iddia ediyor; ortada kanıt yok. Yeni bir analiz vaadiyle ortaya çıkıyor; ortada analiz yok. Hülasa diyor Darling, “Abou-El-Haj, araziye gerçekten dönüştürecek ve toprağı yerinden kaldıracak buldozer olmaksızın, fena fakat nispeten zararsız işnesiyle at sineğini oynamayı sürdürmeli.”² Abou-El-Haj ise cevabında, “eğer” diyordu, “Osmanlı tarihçiliğinde söylemin odağını özcü bir kritikten ve basmakalıp çarpıtmalardan toplumsal analize kaydırmaya çalışmak, beni ikon kırıcı ve at sineği yapıyorsa, varsın olayım.”³ Abou-El-Haj, Osmanlı tarihçiliğinin şüphesiz en büyük polemikçi ve eleştirmenlerinden idi. Derslerinde, “bir tür okuma bilirim, o da eleştirel okumadır.” diyordu. “İyi eser zaten iyidir ve katkısı bellidir; yegane bilimsel faaliyet övgü değil, eleştiri faaliyetidir.” düşüncesinde idi.

1 Linda T. Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, *International Journal of Middle East Studies*, 25/1 (1993), 118.

2 Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, 120.

3 Rifa‘at ‘Ali Abou-El-Haj, “A Response to Linda Darling’s Review of *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/1 (1994), 173.

Onun adını ilk defa, *Formation of the Modern State: the Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*⁴ kitabımı, Oktay Özel ile Canay Şahin, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu* başlığıyla Türkçeye çevirdiğinde, yani 2000 senesinde⁵, M. Hulusi Lekesiz'den duydum. Lekesiz, Oktay Özel ile telefonda konuşuyor ve yeni çıkan çevirileri dolayısıyla kendilerini kutluyordu. Sonraki senelerde Elif Ekin Akşit'in, seminer derslerimizde sıkça Abou-El-Haj'ın çalışmalarına atıf yapmasından, isim iyice dikkatimi çekmişti. Daha sonra, 2001-2002 eğitim-öğretim yılında, Bilkent Üniversitesi'nde Halil İnalçık'ın (ö. 2016) derslerini özel öğrenci statüsünde takip ettiğim dönemlerde, bölümde ve kampüste Stanford J. Shaw (ö. 2006) ile karşılaşmalarım esnasında, kendisine Amerika'ya doktora müracaatları yaptığımdan, müracaat etmeyi düşündüğüm yerlerden birinin de eski öğrencilerinden Donald Quataert'in görev yaptığı, Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi olduğundan bahsettim. Quataert'in geç dönemleri çalıştığını, dolayısıyla, niyet mektubumda belirtmem gereken doğru danışmanın Quataert mi yoksa aynı bölümdeki Abou-El-Haj mı olması gerektiği hususunda kararsız olduğumu ifade ettim. Shaw, Abou-El-Haj adını duyar duymaz öfkeleni ve bana, "Donald Quataert is a professor but I do not know what Rifa'at Ali Abou-El-Haj is. Is he a lecturer or not?!" [Donald Quataert bir profesör, ama Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın ne olduğunu bilmiyorum. Okutman mıdır, nedir?!] dedi. Oysa, şüphesiz Abou-El-Haj, tıpkı Quataert gibi profesör unvanı taşıyordu. Hatta doktorasını, Amerika'nın en prestijli okullarından olan Princeton Üniversitesi'nden almıştı. Bir parantez açayım: Bizim ülkemizden farklı olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde akademik kariyerde prestij doktorayla ölçülür, üniversitelerin resmi web sayfalarında hocaların özgeçmişlerinde, doktora yaptıkları okul zikredilmekle yetinilir. Bizde ise eğitimde saygınlık, lisans derecesinin alındığı okulla ölçülür. Lisansüstü eğitim aldığınız okullar, sizi lisanstan mezunları gibi özbeöz mezun saymazlar. Abou-El-Haj'a dönelim. Otuz bir yıl hizmet verdiği⁶ Long Beach'teki California Üniversitesi'nden emekli olduktan sonra, eşi, sanat tarihi profesörü, Barbara Abou-El-Haj'ı takiben, 1992'de

4 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, State University of New York Press, Albany 1991.

5 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel - Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000. Bu kitabın Abou-El-Haj'ın Türkiye'de bilinirliğine büyük katkı sağladığı muhakkaktır.

Şimdilerde ülkemizde Abou-El-Haj yeniden keşfediliyor. Timaş Akademi'nin onun doktora tezini basmaya hazırlandığı haberini alıyorum. Mühim bir adım; ancak bence esas katkı, Abou-El-Haj'ın makalelerinin derlenerek Türkçe çevirilerinin basımı, sonuna da kitabiyat yazılarının eklenmesi olur. Bu önerimi, Abou-El-Haj'ın Türkçe basımı düşünülen Karlofça konulu doktora tezine (bkz. aşağıda dipnot 30), Kasım Kopuz ile birlikte bir takdim yazmamız teklif edildiğinde, Timaş Akademi editörlerine de ilettilim. Umuyorum bu yayım, hayat bulur. Kendisine bunu yıllar evvel teklif ettiğimde, "ismimin üzerinde olacağı yeni bir kitaba ihtiyacım yok" demişti.

6 Aktif kullandığı LinkedIn hesabında, profesyonel kariyerinin detaylarını vermiştir: <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>. Burada kendi verdiği özgeçmişinde rastladığım tek sorun doktora derecesinin tarihini 1962 olarak vermesidir. ProQuest Dissertations & Theses Global verilerine göre tez üzerindeki tarih Haziran 1963'tür.

Binghamton'a gelmişti. Sadece Bahar dönemlerinde ders veriyordu. Bölümde odası yoktu. College-in-the-Woods adı verilen binalardaki ofisinde sığıntı gibiydi. Burayı hemen hiç kullanmıyor, belli ki benimsemiyordu. Mert Sunar, İstanbul'da arşiv çalışmasını yapmış, Binghamton'a geri dönmüştü. Tezini yazacaktı. Asistanlık müddeti sonra erdiğinden bölümde artık bir ofisi yoktu. Bir gün hep beraber Abou-El-Haj'ın ofisine kadar yürüdük. Sunar'a arzu ederse burayı kullanabileceğini, Türkiye özlemi çektiğinde ise ofiste çerçevesi halde bulunan Ahmet Erteğün'ün (ö. 2006) büyük boy fotoğrafına bakabileceğini söylemişti! Antrparantez söyleyeyim: "Ahmet Erteğün Visiting Professor" unvanıyla, Princeton'da geçirdiği bir yıla (1996-1997) çok önem veriyor, Heath W. Lowry'ye daveti ve Atlantic Records şirketinin kurucusu Türk asıllı iş adamı Erteğün'e finansal desteği için minnettarlık duyuyordu. Hülasa, bölüme entegre bir görüntü vermese de bu durum onun *full professor* unvanı taşıdığı gerçeğini değiştirmiyordu. Emekli statüde olduğundan tam zamanlı öğretim üyeleri kadar bölümle içli dışlı değildi. Onun tam emekli oluşu 2014'tedir. Bu aralık, Binghamton'dan tamamen ayrılıp Plymouth, Massachusetts'te yaşamaya başlamıştır.

Kendisi ile yüz yüze ilk kez 2004 yılı Ağustos ayında Binghamton'da doktora eğitimime başladığımda tanıştık. 2009'da doktoramı tamamladığım güne kadar düzenli olarak Common's Cafe'de, çok nadiren de olsa College-in-the-Woods'taki ofisinde, ama içeri girmeyerek, odanın önündeki koltuklarda oturup görüştük. Kampüste karşılaşmalarımızda ayaküstü çok uzun konuşmalarımız olurdu. Binghamton'daki Chenango ve Susquehanna nehirlerinden adlarını alan yemekhanelerde sık karşılaştık. Daha çok da hafızam beni yanıltmıyorsa, yirmi sene boyunca üniversitenin rektörlüğünü yürüten Lois B. DeFleur'un lisans öğrencileri ile aynı ortamda yemek yediği, Susquehanna'da karşılaşıyorduk.

Peki, Shaw, ağızından Rifa'at'ın "R"si çıktığında neden hiddetlenmişti? Bunu anlayabilmem için bir süre beklemem ve 2005 Güz'ünde Donald Quataert'in HIST 572F kodlu, "Seminar in Late Ottoman History" [Geç Osmanlı Tarihi Semineri] isimli lisansüstü dersini almam gerekiyormuş. Bu dersin dördüncü haftası için, Quataert, izlencede, enteresan bir başlık açmıştı: "Writing carefully; reviewing critically" [Dikkatlice yazmak, eleştirel okumak]. Haftanın okuması olarak ise şu yazıyı not etmişti: Speros Vryonis, Jr., "A Critical Analysis," offprint from *Balkan Studies* 24: 1 (1983). Published by the Institute for Balkan Studies, Thessaloniki Greece⁷. Yazıda, Vryonis (ö. 2019), alaycı ve sert bir biçimde, Stanford Shaw'un Cambridge University Press tarafından basılan *History of the Ottoman Empire*

7 Vryonis ile Shaw, Harvard'da beraber görev yapmışlar, UCLA'e de beraber geçmişlerdir. Her ikisi de Harvard'da Tarih Bölümü'nün Osmanlı tarihi konusunda uzmanlaşma ihtiyacı görmemesiyle bağıntılı olarak, doçentlik kadrosu (*tenure*) alamayınca, Gustave Edmund von Grunebaum'un çağırısı üzerine UCLA'e geçmişler. Andreas Tietze (ö. 2003), Vryonis, Shaw ve diğer bazı isimler de dahil olmak üzere bir devrin anatomisi için her üç ismin öğrencisi Heath W. Lowry ile Türk Tarih Kurumu'nun YouTube kanalı için yaptığım röportaja bkz. "Yaşayan Tarih: Heath W. Lowry", söyleşi: Selim Karahasanoğlu, TTKTV: <https://www.youtube.com/watch?v=ra8RWPm3Nek&t=215s>.

and Modern Turkey [Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye Tarihi]⁸ başlıklı kitabının ilk cildini 120 küsur sayfalık bir yazı kaleme almak suretiyle eleştiriyor, bu cildin İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan (ö. 1977) intihal olduğunu söylüyordu. Shaw'un uzun yıllara sarı birikiminin, Osmanlı arşivlerindeki uzun mesaisinin bir neticesi olarak bu eseri kaleme aldığını söyleyişini⁹, defalarca tekrar ederek tiye alıyordu. Bu meseleyi müstakil bir alt başlık açarak uzun uzadıya değerlendiriyordu: "Is the work based on years of original archival research?"¹⁰ [Çalışma, yıllarca süren orijinal arşiv araştırmasına mı dayanıyor?] Yıllarca arşivde intihal yapmak için mi çalıştın demek istiyor, kopyalama ameliyesi için yıllarca arşivde çalışmaya ne gerek var diyordu.

2005'teki bu derse kadar, Shaw'un eserine böylesi bir eleştiriden haberdar değildim. Quataert bu dönem yeni bir usul oluşturmuş, tartışmaları yönetmek üzere her hafta için iki kişi tayin etmişti. Bahsi geçen dördüncü hafta için tayin edilenler ise, o günlerde Quataert ile doktorasını yapmakta olan, şimdilerde Merrimack College öğretim üyesi Thomas J. Anderson ve bendim. Tartışmayı yönetmeye hazırlanırken, Vryonis'i çok dikkatli okumakla kalmadım; bu hususta başka yazılmış şeyler var mı diye de baktım ve bu sayede iki başka yayın daha tespit ettim. Birisi, Aydoğan Demir'in 50 sayfalık yazısı: "Shaw'un Osmanlı Tarihinin Düşündürdükleri"¹¹. Ders öncesi tespit ettiğim bu uzun kritiği, Quataert dahil olmak üzere dersi alan tüm arkadaşlarıma gönderdim. Quataert bu Türkçe eleştiriden haberdar değildi. Derste, "demek hem İngilizcede hem Türkçede mesele, enine boyuna ortaya konmuş." dedi. Diğeri ise, Shaw'un Bilkent'teki görüşmemizde öfkesinin nedenini anlamama yardım eden tek sayfalık bir kritik idi: Abou-El-Haj'ın Shaw'a ait aynı kitabı hakkında kaleme aldığı yazısı¹². Shaw'dan ve Uzunçarşılı'dan karşılıklı sayfalar veriyordu. Ayrıca eserin teorik bir

-
- 8 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1. cilt: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge University, Cambridge 1976; Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 2. cilt: Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University, Cambridge 1977. Türkçesi: Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 1. Cilt (Gaziler İmparatorluğu: Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808)*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982; Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 2. Cilt (Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975)*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1982.
- 9 Şöyle diyordu Shaw: "This work is the product of almost 20 years of research in the Ottoman archives as well as other collections in Europe and the United States." [Bu çalışma, Osmanlı arşivlerinde ve Avrupa ve Amerika'daki diğer koleksiyonlarda takribi 20 yıllık çalışmanın ürünüdür.]
- 10 Speros Vryonis, Jr., "A Critical Analysis", *Balkan Studies*, 24/1 (1983), 175-177.
- 11 Aydoğan Demir, "Shaw'un Osmanlı Tarihinin Düşündürdükleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1 (1983), 157-207.
- 12 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Review: *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* by Stanford Shaw", *The American Historical Review*, 82/4 (1977), 1029.

Çok sert bir eleştirinin de Colin Imber tarafından yayımlanmış olduğunu epey sonra fark ettim. Imber'e göre, Shaw'un iki cildi o kadar hatalarla doludur ki, bu hataların tümüyle bir dökümünü yapmak mümkün değildir: Colin Imber, "History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, I, *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. By Stanford J. Shaw. *Reform, Revolution, and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975*. By Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw", *The English Historical Review*, 93/367 (1978), 393-395.

çerçeveden yoksun olduğunu, yeni çalışmaların eskileri ile huzursuz bir birliktelik içerisinde olduklarını, ne onları etkilediklerini ne de onlardan etkilendiklerini söylüyordu! Yazısının yıkıcı cümlesi ise şuydu: “I found the effort to be, at best, a duplication of a similar though more detailed and earlier study by a modern Turkish historian.” [Çabayı, evvelce bir Türk tarihçi tarafından gerçekleştirilmiş benzer ancak daha detaylı bir eserin, en iyi tabirle, bir kopyalanma ameliyesi olarak görüyorum.] Abou-El-Haj, böylece Shaw’un çalışmasına ilk eleştiriyi yazan isim olmuştur. Vryonis’inki bundan altı sene sonra gelecekti.

Etkilenmiştim. Türkiye’de yaygın dolaşım alanı bulmuş bir ders kitabından bahsediliyordu. Öğrenciliğimde Türkiye’de en yaygın dolaşım imkanı bulmuş iki Batılı tarihçi olarak *The Emergence of Modern Turkey* [Modern Türkiye’nin Doğuşu]¹³ yazarı Bernard Lewis (ö. 2018) ve Stanford Shaw’u görmüştüm. Ankara’daki öğrencilik yıllarımda, bir asistanın dersimize girdiğinde, Shaw’un kitabında aktardığı bir konuyla ilgili sınıfta bir anlaşmazlık yaşandığında, şaşkınlıkla bölüm toplantı odasına gidip konuyu odadaki bir başka asistan ile paylaştığımda, asistanın tartışmaya mahal olmadığı, Shaw’un eserinin alandaki en muteber eserlerden olduğunu söylediği hatırımdaydı. Yani, eserin içeriğinin sorgulanacak yanı olmadığı demektir bu. Evet, Türkiye’de çok yaygın dolaşım alanı bulmuş bir ders kitabından, bir başvuru eserinden bahsediyoruz.

Yazdığım ödevlerden birinde Shaw’a referans vermeme takılan Abou-El-Haj, “niye Shaw’a referans veriyorsun ki, kaynağına, yani Uzunçarşılı’ya referans vermelisin!” demişti. İstanbul Şehir Üniversitesi’ndeki 24 Nisan 2018 tarihli, “Ottoman Historical Writing, An Intimate Journey” [Osmanlı Tarih yazıcılığı: Samimi Bir Yolculuk] başlıklı konuşmasında da, Shaw’un bu çalışmasının Uzunçarşılı’nın eseri ile bilgi ve dipnot benzerliğine dikkat çekti ve bunun intihal olduğunu yıllar sonra yinelemiş oldu. Kendisinin yazısına rağmen, Shaw’un her zaman listelerde Osmanlı tarihi çalışmalarında en baş okuma önerilerinden birisi olması dolayısıyla duyduğu şaşkınlığı ve kritiğinin karşılık bulmamasından, dikkate alınmamasından duyduğu hayreti dile getirdi.

Abou-El-Haj meydan okumayı seviyordu. Bu tavrı, yazılarında da konuşmalarında da öne çıkıyordu. Herkesin ak dediğine kara demeyi seviyor, Cambridge University Press’in yahut bir başka muteber üniversite yayınevinin bastığı, alanda çok atıf alan bir kitabı mahkum etmekten imtina etmiyordu. Aynı şeyi, geniş kitlelerin Cemal Kafadar’ı konuştuğu dönemde yapma fırsatını ıskalamadı. *Between Two Worlds* [İki Cihan Âresinde], sadece Osmanlı tarihi sahasında değil, Osmanlı dışı sahalarda da etki yaratan, çok konuşulan bir çalışma

13 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London 1961. Türkçesi: Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.

iken yine alanın en etkili dergisinde, *American Historical Review*'de, bir kısa eleştiri yazısı¹⁴ yazmaktan kendini alıkoyamadı. Yazıda, Kafadar'a neo-oryantalist demişti. Oysa Kafadar'ın tüm mesaisi, oryantalist tarihçilik şablonlarını yıkmaya çalışmak değil miydi? Abou-El-Haj neyi kastediyordu? Yazı çok kısa olduğundan, neyi kastettiğini teferruatlı anlatmadığından anlayamıyordum. Acaba, Kafadar kendisine yanıt verse, yazacağından emin olduğum cevabi yazısında zihnindekileri detaylandırır mıydı? İkna edici olur muydu? Linda T. Darling ile yaşadığı polemikte olduğu gibi müttefik kuvvetler (Peter Gran gibi¹⁵) desteğe gelir miydi? Abou-El-Haj, bana göre Kafadar eleştirisinde kantarın topuzunu kaçırmıştı ve Kafadar da zaten yanıt vermeye dahi tenezzül etmedi. Oryantalizm töhmetinin bir kılıç gibi insanların kafasında dolanmasını da yersiz ve haksız buluyorum. Abou-El-Haj, bazen eleştirinin cazibesine kendisini öylesine kaptırıyordu ki, derste alanın en üretken isimlerinden birisini çok sert eleştirdikten sonra, herhalde ölçüyü kaçırdığını düşünmüş olacak ki, belki bir toparlama ifadesi olarak, konuyu kişiselleştirdiğini fark edip, “bu insanlar çok parlak zekalı insanlar, ancak neden bu tür sorunlu gündemlerle yazıyorlar?” gibi ifadelerle vaziyeti yumuşatmıştı.

Neden bu kadar öfkeliydi? Bu yazıları öfkeden mi, öfkeyle mi yazıyordu? Bölümdeki Amerikalı asistan arkadaşlardan biriyle sohbet ederken, “Rifa'at bu kitabiyat yazılarını gece sinirli bir biçimde klavyenin başına oturup, klavyenin tuşlarına vura vura mı yazıyor?!” derken, istihza doluğu gülüşünü unutmuyorum. 2005 kışıydı. Aynı asistanın yeterlik sınavı aşamasında, Osmanlı/Orta Doğu tarihi üzerine bir doktora yapmaktan vazgeçip yeni bir danışmanla, başka bir coğrafya hakkında ve tamamen alakasız bir konuda yeni bir başlangıç yapmasına sebebiyet vermişti. Asistanın müstehzi gülüşü karşısına çıkmıştı. Doktora tez önerilerimizin bölüm önünde bir tür ön versiyonlarını sunduğumuz doktora seminer dersi kapsamında düzenlenen mini konferansta, asistanın konuşması akabinde Abou-El-Haj'ın kurduğu cümle dün gibi aklımdadır: “What authority does the *New York Times* have to talk about Lebanon?” [*New York Times*'in Lübnan hakkında konuşabilme yetkisi nedir?]. Öğrencinin Arapça olsun yahut Türkçe olsun temel kaynakları okumasını istiyor, araştırmanın bu kaynaklara dayanmasını bekliyordu. Arkadaşımız Türkçeye başından beri meyletmedi; Arapça ile yoluna devam etmeyi tercih etti ve aslında bu öğrencinin, *Classics* (MENA)

14 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Review: *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* by Cemal Kafadar”, *American Historical Review*, 101/5 (1996), 1588-1589. Neo-oryantalizm tabiri ile kastının ne olduğunu ve Kafadar'a müstakil bir paragraf ayırarak, eleştirisinin bir derece daha detaylarını (s. 76) dört sene sonra yayımladığı makalede bulabiliyoruz: Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Historiography in West Asian and North African Studies since Said's Orientalism”, *History after the Three Worlds*, ed. Arif Dirlik - Vinay Bahl - Peter Gran, Rowman & Littlefield, Lanham 2000, 67-84. Türkçesi: “Sa'id'in Şarkiyatçılık'ından Bu Yana Batı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalarında Tarih Yazıcılığı”, çev. Selen Göbelez, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13-14 (2003), 7-28.

15 Birisine yazılan eleştiriye, bir başkasının yanıt vermesinin bildiğim tek örneği Abou-El-Haj-Darling-Gran olayıdır. Peter Gran, “A Response to Linda Darling's Review of *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/3 (1994), 553-554; Linda Darling, “A Reply to Peter Gran”, *International Journal of Middle East Studies*, 26/3 (1994), 555-556.

bölümünden Prof. R. Kevin Lacey'den beraber aldığımız Arapça derslerinde, gayretinin ve ilerlemesinin şahidiydim. Ama bu mini konferansta Arapça kaynaklara dayalı bir ödev hazırlayacak düzeye gelememişti. Abou-El-Haj'dan korkuyordu ve korktuğu da başına geldi.

Indiana'daki Notre Dame Üniversitesi'nde bir toplantı esnasında, alanın kıdemli isimlerinden birinin "Rifa'at'ın sinir hastalığı (*nerve disease*) var" dediğini duyduğumda şaşırıdım. Daha önce bunu duymamıştım. Tüm taşları bir araya getirdim. Yineliyorum: Sinirle mi, sinirden mi yapıyordu? Eleştirme refleksi akademik miydi, etnik, ideolojik mi? Hep Batılıları mı/kendine göre Batılılaşmış Doğuluları mı (*self-orientalists*)¹⁶ eleştiriyordu? Onu iyi tanıyan bir öğrencinin dediği gibi, basitçe Batılılardan hoşlanmıyor muydu? Edward Said de (ö. 2003) *Oryantalizm*'i sinirle mi, sinirden mi yazdı? Amerika'da kariyer yapan bir Filistinlinin yaşadıkları mı yazdırdı ona bu yaygın dolaşım alanı bulan kitabı? Abou-El-Haj da Said gibi bir Filistinli-Amerikalı profesör olarak aynı damardan mı besleniyordu?¹⁷ Abou-El-Haj, "Sa'id'in *Şarkiyatçılık*'ından Bu Yana Batı Asya ve Kuzey Afrika Çalışmalarında Tarih Yazıcılığı"¹⁸ makalesini Said'in alandaki tavrına eklemek, Said'i desteklemek için mi, yoksa eleştirmek için mi yazdı? Abou-El-Haj Müslüman kökenlere sahipti, Said ise Hıristiyan. Şehir Üniversitesi'nde 2018'de yaptığı konuşmada, ahir ömründe, neden ilk öğrencilik yıllarında meşhur Batılı oryantalistlerin kendisine karşı tavırlarını unutmadı, konuşmasına onlarla başladı? Peşi sıra örnekler sıraladı: Bunlardan birisi H. A. R. Gibb (ö. 1971) idi. Harvard'a 1958 yazında Farsça öğrenmek için gittiğinde, onunla yaşadığı tecrübe ve burada onun şahsında hissettiği düşmanlığa yer verdi. Bir başka verdiği örnek Roger Owen (ö. 2018) idi. "Arapça bilmiyordu" dedi. "Bölgeye ilişkin bilgisi herhalde, Amman'a gittiğinde havaalanından şehre giderken, taksicilerle sohbeti esnasında oluşmuştur." diyerek istihza etti. Kız kardeşi Samira Haj ile birlikte yaşadığı tecrübeyi aktarışı ilginçti. Bir toplantıda, Owen'ın "Rifa'at and his sister Samira attacked me" [Rifa'at ve kız kardeşi Samira bana saldırdı] dediğini aktardı. Sorularına yanıt dahi vermediğini ifade etti. Tüm bu anlattıkları ile mini-konferansta asistanın programdan atılmasına varacak aşamaya gelmesine kadar yaşananları bir araya getirdim. Çünkü asistana şunu da demişti: "Senin buradaki yaklaşımın, söylediklerin beni doktora öğrencilik yıllarıma götürdü." 2018'de Şehir'de Owen'ın Arapça

16 Oryantalizm, self-oryantalizm meselelerine çok kafa yoran Arif Dirlik'e çok saygı duyuyordum. Dönemde Chinese University of Hong Kong bünyesinde görev yapmakta olan Dirlik, 2008 Şubat'ında "Civilization-Talk and Contemporary Global Relations: Predicament and Promise" başlıklı konferansını vermek üzere Binghamton'a geldiğinde Abou-El-Haj'ın tavırlarından bu belliydi. Bu konuşmanın içeriği şurada bulunabilir: Arif Dirlik, "Medeniyet Konuşmaları ve Çağımızın Küresel İlişkileri: Güç Durumlar ve Ümit Verici Hususlar", *Avrasya Dosyası*, 13/2 (2007), 235-251.

17 Suraiya N. Faroqhi ile Cornell H. Fleischer, *Modern Devletin Doğası*'na yazdıkları takdim yazısında, Abou-El-Haj'ın çalışmasını, Orta Doğu tarihçiliğinde Edward W. Said ve Maxime Rodinson ile özdeşleşen eleştirel gelenek ile ilişkilendirirler. Leslie P. Peirce, kitabı (onun deyimiyle "essay") koymaya çalıştıkları seviye bakımından Faroqhi ile Fleischer'ı çok cömert bulur: Leslie P. Peirce, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*", *Middle East Studies Association Bulletin*, 29/2 (1995), 238.

18 Bkz. dipnot 14.

bilgisinin kıtlığına atf yapıyordu; ama aslında ta 1979'da Owen'ın kaynak dili bilmeyişini yazılı olarak da eleştirmişti. Owen'ın Thomas Naff ile birlikte derlediği *Studies in Eighteenth Century Islamic History* başlıklı kitaba yazdığı girişte, 18. asrın ekonomik alt yapısını anlamak için İslam'ın ilk yüzyılına gidişine atf yapıyor, devletin erken dönemlerinde geliri kontrol edebilirken 18. asır itibarıyla bunu yapamadığını ifade ediyordu. Owen'ın birincil kaynakları kullanma ehliyeti olmadığından bu değişimi açıklayamaz diyordu¹⁹.

Ölmeden kısa süre önce bana yazdığı mesajlarda ABD'de işe alımlarda dini ve etnik kökenler meselesine takılmıştı. Gerçekten Abou-El-Haj'ın düşündüğü gibi Amerika'da ve Avrupa'da da işe alımlarda dini-etnik kökenler belirleyici oluyor mu? Abou-El-Haj, kütüphane raflarında duran kitapların salt bilim için durmadığını, kitapların bir gündemi olduğu, bir gündem için yazıldıklarını söylüyordu. Bilginin üretiminin, siyasetten ve gündemden, onun en sevdiği tabirle söyleyeyim, kontekstten (bağlamdan) ayrı düşünülmemeyeceğini vurguluyordu. Abou-El-Haj'ın kontekste ısrarlı atfı artık hafiften bir istihza konusu bile olabiliyordu. Bölümdeki profesörlerden biri bir sözlü sınav öncesi, "Rifa'at'ın ne soracağı sürpriz değil, sana sorsa sorsa bolca kontekst hakkında bilgi soracaktır." demişti.

Neden kısa yazıyordu? Neden ikincil literatüre atf yapmak konusunda çok cimriydi?²⁰ En yaygın dolaşım alanı bulmuş metni *Modern Devletin Doğuşu* da nihayet bir kitap için kısa bir metindi, zaten kısalığından güç alarak Leslie Peirce, referans verdiğim yazısında kitaptan "essay" diye bahsedebiliyordu²¹. Bir ders arasında, kendisine o sıralar üzerinde çalışmakta olduğu kefalet konulu Türkiye'de yapılmış bir tezden bahsettim; hiç umursamadı. Kim yapmış, ne yazmış, temin edebilir misin, demedi bile. Kendini çok beğeniyordu. En yetkin analizi kendisinin yapabileceğinden emindi. İkincil literatürü takip etmediğinden değil; ölümüne

19 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Reviewed Work(s): *Studies in Eighteenth Century Islamic History* by Thomas Naff and Roger Owen", *The Historian*, 41/4 (1979), 790.

20 *Formation of the Modern State*'in ikinci baskısına yazılan bir kritikte, yeni baskının en zayıf tarafının kaynakçası olduğu vurgulanıyordu: Yeni baskı 2005 tarihini taşıyor olmasına karşın kaynakçada 1990 sonrasına ait hiçbir şey yoktu. Yeni çalışmalar metne entegre edilmemişti. Hatta kendisinin Osmanlı şehri üstüne derlemesi için bile "baskıda" notu kaldırılmamıştı. Bkz. Thomas M. Izbicki, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. 2nd ed. by Rifa'at Ali Abou-El-Haj", *MELA Notes*, 79 (2006), 38-39. Birinci baskıdan ikinci baskıya güncelleme olmaması ve yeni literatürün katılmayışı şurada da dillendirildi: Benjamin Thomas White, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, 2nd Edition by Rifa'at Ali Abou-El-Haj", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37/3 (2010), 457-459. Özenli bir editoryal süreçten geçmeyişi, Virginia H. Aksan tarafından ilk baskı için vurgulanmıştı: Virginia H. Aksan, "Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries", *Turkish Studies Association Bulletin*, 16/2 (1992), 277. Şüphesiz bu durumlar, biraz da, Abou-El-Haj'ın yiten heyecanı ile ilgiliydi. College-in-the-Woods'taki içine dahi girmek içinden gelmeyen odası onun dinamik bir araştırmacı profili sergilemediğini gösteriyordu. "Ottoman & Arab Primary Sources" dersinin eski bir izlencesini bizimle paylaşmıştı. İzlencenin üzerindeki tarihi de güncelleyecek mecali yoktu, yeni kaynaklar ekleyecek de.

21 Peirce, "Reviewed Work(s): *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*". Ayrıca bkz. Leslie Peirce, "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries", *Mediterranean Historical Review*, 19/1 (2004), 22, 27 (dipnot 35): "In a widely read essay, Rifa'at Abou-el-Haj has addressed..." [Çokça okunan bir makalesinde Rifa'at Abou-el-Haj şuna işaret etti...].

kadar ikincil literatürü çok iyi takip ettiğini biliyorum. Şehir Üniversitesi'ndeki konuşması bunun delilidir. Burada, genç kuşağın çalışmalarına temas etti ve tabii ki yine eleştireldi.

Quataert da ikincil literatürün takibi hususunda çok iyiydi. Alanda çıkan İngilizce her şeyi hemen okuyor ve bizlere okutuyorlardı. Ülkenin en güçlü Osmanlı tarihi programı olduklarını iddia ediyorlardı. Abou-El-Haj, Amerika'nın en iyi okullarındaki üretimin çok sıkıntılı olduğu düşüncesindeydi. Buralardaki üretimi oryantalizm ile bağdaştırıyordu. Amerika'nın okulun alt yapı imkanları bakımından en güçlü Osmanlı tarihi programı Binghamton olmasa da, çalışma disiplinleri ve akademik mentorluk kuvvetleri bakımından Abou-El-Haj-Quataert ikilisinin muazzam bir iş çıkardığı fikrindeyim. Beğeni eşikleri yüksek, iş yapma kapasiteleri önde iki isim idiler. SUNY-Binghamton Tarih Bölümü'nün Osmanlı tarihi programının esas yürütücüsü Quataert idi; Abou-El-Haj ise destek veriyordu. Aralarında bir tansiyon var gibiydi; ancak bir yandan da muazzam bir harmoni içindeydiler. Tansiyonun nedenlerinden biri, Abou-El-Haj'ın yukarıda örneklediğim gibi parlak isimlere kamuoyu önünde meydan okumayı sevmesiydi. Meydan okumayı sevdiği isimler arasında Quataert da vardı. Quataert'ın üretkenliğini bile tiye alabiliyordu. Bir defasında bir öğle yemeğinde kendisine bir şey sorduğumuzda, "Quataert bilir, benim onun kadar kitabım yok." demişti.

2007 senesinin Ekim ayı sonlarıydı. Christoph K. Neumann, Quataert'ın doğduğu şehre, Rochester'a, bir ziyaret için gelmişti. Hazır Upstate New York'a kadar gelmişken, Quataert, onu Binghamton'da, üniversitede konuşturmak istedi ve "The Failure of a Curious Art: A Reappraisal of the Reception of the Printing Press in the Ottoman Empire" [Dikkat Çekici Bir Hünelerin Yitimi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Matbaanın Alımlanmasının Bir Yeniden Değerlendirmesi] başlıklı bir konuşma yapacağı bizlere ilan edildi. Lakin, *University Union* binasının üçüncü katındaki sınıfta uzun süre beklememize rağmen Neumann gelemedi. Uzun ve gergin bir bekleyişti, özellikle de davetin sahibi Quataert için. Biz oturuyorduk, o ise ayakta müteheyyiç ve müteyakkız bekliyordu. Bu gergin dakikalarda dahi Abou-El-Haj, Quataert'a salvolar savurmayı ihmal etmedi: "Donald, Neumann gelmediğine göre çıkıp sen anlatabilirsin şu Macar dönmesinin matbaacılık faaliyetlerini!" dedi. Quataert, salvoya aynı tonda karşılık vermeyi tercih etmedi; şaşırı biçimde sanki normal bir davetmiş gibi, "evet, sanırım ben konuşsam, matbaanın ekonomik yönü üzerinde bir şeyler söyleyebilirim." diyerek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Neumann'ın gelmesinden ümidimizi kestiğimizde dağıldık.

Abou-El-Haj ile Quataert arasındaki gerilimi beş sene boyunca hep hissettim; ancak yukarıda da ifade ettiğim gibi, bir yandan da aralarında iyi bir ahenk yok değildi. Quataert öldüğünde, Abou-El-Haj Binghamton'da 2 Nisan 2011'de *Celebrating the Life of Donald Quataert* [Donald Quataert'ın Hayatını Anmak] isimli anma toplantısında konuşurken ağlamaklı oldu²². Konuşmasında yıllara sari dostluklarını, ailece paylaştıklarını vurguladı.

22 Konuşmaya şuradan erişilebilir: <https://www.binghamton.edu/mena/quataert/bio.html>.

Donald Quataert'ın eşi Jean de İstanbul'a geldiğinde Abou-El-Haj'ın bu konuşmasına atıfla ağladı. Eş editörlüğünü üstlendiğim Quataert anısına çıkardığımız kitaba verdiği yazı bu konuşmanın metnidir²³.

Arada hissedilen önemsiz ve öğrencilere pek bir somut zarar getirmeyen bu gerilime karşın, öğrencilerin yetiştirilmesi konusunda iş birlikleri sorunsuz işliyordu. Bölümdeki doktora eğitiminin en önemli aşamalarından sayılan yeterlik sınavı için Quataert okuma listesinden sorumlu iken Abou-El-Haj kaynak dillerden birinden metinlerin İngilizceye çevirisi sınavından ve doktora tez önerisinden sorumluydu. Tüm öğrenciler Quataert ile tezlerini yazıyordu. Bir istisna, Kasım Kopuz idi ki, ona da tezini bitirtmeye muvaffak olamadı. Kopuz'a tezini bitirtme kararlılığı gösteren ise Quataert'ın halefi Kent F. Schull oldu. Schull ile Beylerbeyi'nde Karadeniz pidesi yerken, "Kasım'a tezini bitirteceğim" derken yüzündeki kararlılığı hatırlıyorum. Dediğini yaptı ve Binghamton'da Faruk Tabak'ın (ö. 2008) tezi örneğinde olduğu kadar, belki ondan da uzun sürede bitirilmiş doktora tezlerinden birine danışman olarak imzasını attı²⁴. Binghamton'da bugün Schull ile, sadece Quataert'a halef bir işe alım değil, aynı zamanda Abou-El-Haj'ın ayrılmasından sonra doğan erken modern dönem boşluğunu doldurmak üzere de bir tarihçinin, Alexander Shopov'un, istihdamını son derece olumlu buluyorum. Osmanlı tarihinin Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası ile bütünlüklü temsili bu küçük şehirde sürüyor. Umuyorum, Schull-Shopov ikilisi de, Quataert-Abou-El-Haj ikilisi gibi pek çok nitelikli doktora tezinin ortaya çıkmasına vesile olurlar.

Abou-El-Haj, Binghamton'da hiçbir akademik etkinliği kaçırmazdı. Şehre kıdemli, kıdemsiz kim gelse gider dinler, bizi de katılmaya sevk ederdi. Dönemde Kanada'da McGill Üniversitesi'nde henüz bir doktora öğrencisi olan Mehmet Karabela, Ekim 2004'te, "Into the Darkness: The Stagnation of Islamic Theology, 1258-1850" [Karanlığa Gömülü: İslam İlahiyatının Durağanlığı, 1258-1850] başlıklı bir konuşma yapmaya geldiğinde Abou-El-Haj salonda hazırды. Dikkatle dinledi, katkıda bulundu, teşvik etti, övdü. Sanırım, o daha çok yerleşik isimlere karşı acımasızdı. Nisan 2008'de, o dönemde Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve The Levin Distinguished Scholar in Turkish Affairs unvanını taşıyan Ümit Cizre, Binghamton'a geldi. Konuşması Türkiye'nin güncel siyaseti üzerine olup, "Contemporary Turkish Politics: Demystifying Secularism and Politic Islam" [Çağdaş Türk Politikası: Sekülerizm ve Siyasal İslam'ın Gizemini Çözmek] başlığını taşıyordu. Cizre belli ki Abou-El-Haj'ın huyunu biliyordu. Konuşması boyunca sürekli ona atıfla, "dikkatli olmalıyım zira Abou-El-Haj burada!" deyip durdu. Bu atıfları işe yaradı, konuşma sona erdiğinde Abou-El-Haj yumuşamıştı. Söz almak durumundaydı, zira herkes onun eleştirilerini

23 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, "Donald's Memorial", *History from Below: A Tribute in Memory of Donald Quataert*, ed. Selim Karahasanoğlu - Deniz Cenk Demir, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2016, 57-58.

24 Kasım Kopuz, *Reproduction of the Ottoman Legal Knowledge: The Case of Ibrahim Al-Halabi's Multaqa Al-Abhur and Defining the Concept of Baghy in Commentarial Writings on It (16th to 18th Centuries)*, State University of New York at Binghamton, Doktora Tezi, 2019.

bekliyordu. Bilinen sert girişlerinden birini yapmadı, “peki madem bir şeyler söylemeye çalışayım” dedi ve AK Parti’nin bir boşlukta ortaya çıkmadığını, bu siyasal oluşumun halkta bir alt yapısı olduğunu vurguladı. Leslie P. Peirce ise Cizre kadar şanslı değildi. *Center for Medieval and Renaissance Studies*/Ortaçağ ve Rönesans Çalışmaları Merkezi’nin (CEMERS) davetlisi olarak, 2008 Kasım’ında “Domesticating Sexuality: Harem Culture in Ottoman Imperial Law” [Cinselliğin Evcilleştirilmesi: Osmanlı Hukukunda Harem Kültürü] başlıklı bir konuşma yapmak üzere Binghamton’a gelmişti. Konuşma bitir bitmez ilk sözü alanlardan birisi, bekleneceği üzere, Abou-El-Haj idi. “I found your framework problematic” [bakış açısını sorunlu buldum] gibi bir cümleyle söze başladı. Peirce, “Rifa‘at problematik bulmasan şaşardım” dercesine, kelimeyi uzatarak ve vurgulayarak “why” dedi. Rifa‘at neleri/nereleri problematik bulduğunu sıraladı. Devamı hatırımda değil.

Sadece Binghamton’da değil, civardaki etkinlikleri de kaçırmazdı. Muhakkak soru sorar, katkıda bulunurdu, bu katkıda da elbette eleştirel olurdu²⁵. Katıldığı konferanslar neticesinde oradaki tartışmaları döndüğünde bizlerle paylaşırdı. 2005 Ocak’ında Princeton’da düzenlenen “Rethinking Culture in the Ottoman 18th Century” [18. Yüzyıl Osmanlı’sında Kültürü Yeniden Düşünmek] isimli etkinlik gibi. Konferanslardaki çıkışları aramızda gündem olurdu; yıllar sonra Axel Çorlu, birlikte katıldıkları bu Princeton konferansını unutmuyacaktı²⁶. Kendisinden “Karşılaştırmalı İmparatorluklar” dersini aldığım sömestr (2006), Kanada’da son yıllarda üzerinde çalışmakta olduğu kefalet çalışmasını²⁷ sunmasının akabindeki derste heyecanla aldığı tepkileri ve bunlara verdiği cevapları anlatmasını unutmuyorum.

Kendisinden iki ders aldım: “HIST 572A Ottoman & Arab Primary Sources and Their Historical Uses” [Birincil Osmanlı ve Arap Kaynakları ve Tarihsel Kullanımları]/Bahar 2005, “HIST 501K Comparative Empires” [Karşılaştırmalı İmparatorluklar]/Bahar 2006. HIST 572A’nın tanımını şöyle yapmıştı:

The course aims at acquainting graduate students in the reading, translation, and analyses of a variety of Ottoman Turkish and Arab primary sources (archival and literary) written in the 16th to 20th cs. The course aims at the assessment of the historical value of these sources, and proposes approaches to their various uses through the construction of the contexts for their production and reproduction in terms of time, place, individuals or institutions.

25 Darling de *Modern Devletin Doğası*’na yazdığı kritikte, “... after years of asking provocative questions at conferences ...” [yıllar boyu konferanslarda hep provokatif sorular sormasına] atıfta bulunur: Darling, “Review: *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries* by Rifaat Ali Abou-El-Haj”, 120.

26 Y. Doğan Çetinkaya - Gülhan Balsoy - Baki Tezcan - Cengiz Kırılı - Axel Çorlu - Oktay Özel, “Rifa‘at Abou-El-Haj’ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 19 (2022), 171.

27 Bkz. aşağıda dipnot 44.

Bu ders, lisansüstü öğrencilerin 16. yüzyıldan 20. yüzyıla çeşitli Osmanlıca ve Arapça birincil kaynakların (arşiv ve anlatsal) okunması, çevirisi ve analizini öğretmeyi amaçlıyor. Ders ayrıca; bu kaynakların zaman, mekan, bireyler veya kurumlar bazlı yeniden üretilmiş olduklarını dikkate alarak, bağlamlarına oturtulmaları suretiyle, tarihsel kıymetlerinin tespitini ve muhtelif kullanma biçimleri hususunda yaklaşımlar önermeyi de amaçlıyor²⁸.

Dersin amaç kısmına yazdığı özellikle son kısmı, aslında Abou-El-Haj'ın tarihçilik anlayışının özetidir: 1. Tarihsel kaynaklardaki bilgiler verili gerçeklik ifadesi olarak alınmamalıdır. 2. Tarihçi tarihsel gerçekliği kendi bağlamında yeniden kurar. İlk dersin birinci yarısında kaynak okutuyor, ikinci yarısından okunan kaynak/belge çerçevesinde bir tartışma oluyordu. *Modern Devletin Doğası*'nı yazarken kullandığı bazı mühimme kayıtlarını vb. okutuyordu. İstanbul'dan doktora tez araştırmasından yeni dönen arkadaşlarımızın da taze arşiv araştırmalarının neticesinde ortaya çıkan belgelerden de bir seçki okutmayı ihmal etmemişti. Arkadaşlarımızın rastgele getirdiği bazı ağır belgeleri okumak konusunda zorlanmıyordu. Ana dili Türkçe olmayan meslektaşlarımızın Osmanlıca okuma konusunda yaşadığı zorluğu onda izlemedim. Belki ana dilinin Arapça olması ona fayda sağlıyordu. "Ottoman and Arab Primary Sources" kalabalık bir sınıfı. Sanat tarihinden, sosyolojiden seçenler vardı. Sınıfın kahir ekseriyeti Türkiye'den gelen öğrencilerdi. "Comparative Empires" dersi de kalabalıktı. Dersin sınırları Osmanlı'yı çok aşıyordu. Peter Gran, Jack A. Goldstone, Harry D. Harootunian, Huri İslamoğlu ve Peter C. Perdue gibi isimleri okutuyordu. Long Beach gibi ufak bir üniversitede ders verdiğinden, büyük Amerikan üniversitelerindeki gibi Osmanlı programına sahip olmamaktan kaynaklı pek çok derse girdiğinden, Osmanlı dışı sahaları da iyi biliyordu. Bu ikinci derste çok iptaller yaptı. Sağlığı da çok el vermiyordu, dinamizmini de kaybetmişti.

Abou-El-Haj, Quataert gibi Türkiye'ye periyodik gelen arşiv çalışması yapan bunlara dayalı kitaplar-makaleler yazan birisi olmadı. Sınırlı sayıda ikincil kaynağa referans veriyordu. Birincil kaynaklar hususunda da durum farklı değildi. Gerek 1703 İsyanı'na dair kitabı ve gerekse *Modern Devletin Doğası* sınırlı sayıda kronik, nasihatname, biraz da mühimme gibi kaynaklara dayanıyordu. Geç dönem makalelerinde, 16. asır Kudüs kadı sicillerini kullanmaya başlamıştı. Belge-yoğun çalışmayınca, Türkiye'den bu yönde beslenmeyi seçmeyince tartışmaları büyük oranda teorik kaldı. Bunun eksikliğini belki hissetmiş olacak ki, yoğun teorik tartışmaya dalan öğrenciyi tez savunmasında uyarma ihtiyacı hissetmiş, bölümün tarih bölümü olduğunu hatırlatmıştı.

İki kitaba imza attı: Rifa'at A. Abou-El-Haj, *1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, Leiden 1984); Rifa'at A. Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries* (State University of New York Press, Albany 1991; İkinci baskı:

28 Çeviri benim. S.K.

Syracuse University Press, 2nd ed., Syracuse 2005²⁹). Birinci kitabı, doktora tezinin (Princeton 1963)³⁰ bir tür devamı niteliğinde bir çalışma idi denebilir. Tezi hiçbir zaman kitap formunda basılmadı. Bir derste, doktora tezimi okusanız beni tanıyamazsınız dediğini hatırlıyorum. Kastı şuydu: Hocalarının fikirlerine katılmıyordu, jürinin kabul edeceği ölçütlerde bir metin ortaya koymak durumundaydı. İkinci kitabı ise ona esas şöhreti getiren çalışması oldu. Türkçeye çevrilmesi ile de hem Türkiye’de tanınma imkanına kavuştu hem de ülkemiz tarihçiliğinde geniş etki yarattı. Osmanlı tarihçiliğinde en üretken isimlerden biri değildi; ancak en etkililerindendi. Üçüncü bir kitabı daha vardı; Irene A. Bierman, Donald Preziosi ile birlikte editörlüğünü yaptığı az bilinen bir derleme: *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* [Osmanlı Şehri ve Kısımları: Kentsel Yapı ve Toplumsal Düzen]³¹.

Abou-El-Haj, çok sayıda kitaba ve makaleye imza atmadı. Onun temel uğraşlardan biri, yukarıda da çokça atıflarımdan anlaşılacağı gibi *book review*/kitabiyat yazmak idi. Dergilerde Abou-El-Haj’ın kritikleri, ona cevaplar, cevaplara cevapları görülebilir. Atıf yaptıklarım dışında onun eleştiri oklarından kurtulamayanlardan daha niceleri vardır. Metin Kunt hakkında yazdığı eleştiri ise, zannediyorum, onun kitabiyat yazılarının en meşhuru, en acımasızdır³².

Makalelerini konularına göre tasnif etsek, nasihatname meselesinin onu epeyce meşgul ettiğini söyleyebilirim³³. Nasihat meselesinde temel katkısı, bu metinlerin salt bir tarihsel

29 İkinci baskının farkı, “Theorizing Beyond the Nation-State” [Ulus Devletin Ötesinde Kuramsallaştırma] başlığıyla eklenen ilkin 1994’te yayımlanmış makedir.

30 *The Reisülkütab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz*, Princeton University, Doktora Tezi, 1963. Bu tezdeki bulgularını çok sayıda referans alan şu makaleleri ile akademik dolaşıma açtı: “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society*, 87/4 (1967), 498-512 [Bu makalenin Türkçe çevirisi iki parça halinde yayımlandı: Rifa’at Ali Abou-El-Haj, “Karlofça’da Osmanlı Diplomasisi-I”, çev. Yasemin Saner Gönen, *Tarih ve Toplum*, 32/191 (1999), 38-44; Rifa’at Ali Abou-El-Haj, “Karlofça’da Osmanlı Diplomasisi-II”, çev. Yasemin Saner Gönen, *Tarih ve Toplum*, 32/192 (1999), 39-45]; “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703”, *Journal of the American Oriental Society*, 89/3 (1969), 467-475.

31 *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, ed. Irene A. Bierman - Rifa’at A. Abou-El-Haj - Donald Preziosi, A.D. Caratzas, New Rochelle 1991.

32 R. A. Abu-el-HAJ, “Review Article: Metin Kunt, *The Sultan’s Servants: Transformation of Ottoman Provincial Government (1550-1650)*”, *Osmanlı Araştırmaları*, 6 (1986), 221-246; R. A. Abou-El-Haj, “Reviewed Work(s): *The Sultan’s Servants. Transformation of Ottoman Provincial Government 1550—1650* by Metin Kunt”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 77 (1987), 249-250. Kunt’un yanıtı hemen peşi sıra sayfa 250’de bulunabilir.

33 Rifaat Abou Hadj, “The Ottoman *Nasihatname* as Discourse over ‘Morality’”, *Mélanges, Professeur Robert MANTRAN*, ed. Abdeljelil Temimi, Publications du Centre d’Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d’Information, Zaghuan 1988, 17-30; “The Expression of Ottoman Political Culture in the Literature of Advice to Princes (Nasihatname) Sixteenth to Twentieth Centuries”, *Sociology in the Rubric of Social Science: Professor Ramkrishna Mukherjee Felicitation Volume*, ed. Ranjit Kumar Bhattacharya - Asok K. Ghosh, Anthropological Survey of India, Calcutta 1995, 282-292; Rifaat Ali Abou-El-Haj, “*Fitnah, Huruc ala al-sultan and Nasihat: Political Struggle and Social Conflict in Ottoman Society, 1560’s-1700’s*”, *Comité international d’études pré-ottomanes et ottomanes: VIth Symposium, Cambridge, 1st-4th July 1984*, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont - Emeri van Donzel, Divit Press, Istanbul 1987, 185-191.

gerçeklik ifadesi olarak değil de birer propaganda metni, yahut birer ideolojik aygıt olarak da görülebilmelerini sağlamaktır. Geleneksel tarihyazımı, nasihatnamelerde “tagayyür ve fesad”dan bahsediliyor; o halde bozulma, tefessüh, gerileme var, diyordu³⁴. Abou-El-Haj'ın gündemini en çok meşgul eden bir başka konu hukuk tarihi ve hukuk tarihinin temel kaynaklarından kanunnameler meselesi idi³⁵. Makalelerinden en meşhuru ise, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report” [Osmanlı Vezir ve Paşa Hane Halkları 1683-1703: Bir Ön Rapor] idi³⁶. Hanedan dışı ailelerin öne çıkması, güçlenmeleri onun özel ilgisini çekiyordu. Bir başka ilgi alanı tarihyazımı idi. Said'in Oryantalizm'inden sonra tarihyazımını irdelediği makalesi en çok atıf alan yazılarından biridir³⁷. Psikolojiye ilgisi vardı; Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde psikoloji derslerine devam etmişti³⁸; tarihte ana dal (Washington and Lee Üniversitesi, 1956) yapmaya karar vermeden önce psikolojiyi denedi³⁹. Freud'dan Kohut'a psikanalitik teoriyi çalıştığı, aramızda dolaşan ancak yayımlanmamış metinleri vardı. Psikoloji alanına ilgisinin etkilerini bazı yayınlarda gördük: II. Mustafa'nın psiko-tarihsel incelemesi konulu makalesi gibi⁴⁰. Burada kroniklere yaslanarak bir sultanın psikolojisini incelemeye çalışıyordu. Bugün aslında sultanların psikolojilerinin analizi için çok zengin malzemeye sahibiz. Beyaz üzerine hatt-ı hümayunlar

- 34 Bernard Lewis, “Ottoman Observers of Ottoman Decline”, *Islamic Studies*, 1/1 (1962), 71-87. Halil İnalıcık, “Osmanlı Klasik İdare Sisteminin Bozuluşu”, *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, haz. Oktay Aslanapa - Ekmeleddin İhsanoğlu, İSAR, İstanbul 2000, 133-137. İnalıcık, burada Osmanlı yazarlarının bozulma, çöküş argümanlarını birer tarihsel gerçeklik olarak kabul eder ve “‘Tagayyür ve Fesad’ın Derin Sebepleri” başlığı altında bu görece bozulma ve çöküşün delillerini arar. İnalıcık dönemin yazarlarının söyleminin öylesine etkisindedir ki, Devlet-i ‘Aliyye serisinin bu döneme denk gelen cildinin alt başlığına “tagayyür ve fesad”ı almaktan kendini alkoyamamıştır: Halil İnalıcık, *Devlet-i Aliyye - Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II: Tagayyür ve Fesad (1603-1656) Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- 35 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Taxation, Trade, Production and Society in 16th Century Mosul (According to the *Liva Kanunnameler*)”, *La vie sociale dans les provinces arabes à l'époque ottoman*, cilt 3, ed. Abdeljelil Temimi, Publications du Centre d'Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d'Information, Zaghuan 1988, 17-39; “Power and Social Order: The Uses of the Kanun”, *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, 77-99; Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Aspects of the Legitimation of Ottoman Rule as Reflected in the Preambles to Two Early *Liva Kanunnameler*”, *Turcica*, 21-23 (1991), 371-383. Bir de aramızda tedavülde olan ama zannediyorum hiç basılmamış şu yazısı: “The Social Uses of the Ottoman Law (Kanun): From Feudal Regulation to Ottoman Constitution”.
- 36 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, 94 (1974), 438-447.
- 37 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, “Historiography in West Asian and North African Studies since Said's Orientalism”. Tarihyazıcılığı konusunda şu makalesi de ilgi görüyordu: “The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule”, *International Journal of Middle East Studies*, 14/2 (1982), 185-201. Daha az bilinen bir başkası ise: “An Agenda for Research in History: The History of Libya between the Sixteenth and Nineteenth Centuries”, *International Journal of Middle East Studies*, 15/3 (1983), 305-319.
- 38 <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>; Kasım Kopuz, “Evensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, *Kadim*, 3 (2022), 258.
- 39 Anadala karar verişini şurada anlatıyor: Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Amerika'da Osmanlı Tarihçiliği”, BİSAV TV: <https://www.youtube.com/watch?v=kPVqNf19asg&t=45s>; <https://www.linkedin.com/in/rifa-at-abou-el-haj-446a8a105>.
- 40 R. A. Abou-El-Haj, “The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): A Psychohistorical Study”, *Studia Islamica*, 40 (1974), 115-131.

bu konuda nefis malzeme sunuyor⁴¹. Tabii ben-anlatıları da: Sultan III. Murad'ın rüya defteri bu konuda eşsiz bir pencere açıyor⁴². Abou-El-Haj'ın bu öncü makalesi kullanılarak diğer sultanların psikolojilerine ilişkin tahliller yapılabilir. Arap toprakları ile ilgili, kendi doğduğu topraklarla ilgili de çalıştı⁴³. Son dönemlerinde Filistin örneğinde kefalet sistemi ile uğraşıyordu. Bu konuda kaleme aldığı, “A Probe into the Social: Ottoman Jerusalem in the Sixteenth Century” [Toplumsala Bir Sondaj: 16. Asırda Osmanlı Kudüs'ü] başlıklı taslak çalışmasını yorumlamamız için ben de dahil birkaç arkadaşla 2012 Ekim'inde göndermişti⁴⁴.

Bir gün Abou-El-Haj'ın doktora tezini çok beğendiği, savunmasında övgü dolu sözler sarf ettiği Nalan Turna beni aradı. Rifa'at Hoca Türkiye'ye gelmek istiyor, dedi. Yanılmıyorsam uzun bir süre önce Tarih Vakfı'ndan bir davet almış. Ancak bu daveti hayli vakit sonra fark etmiş ve zannediyorum fark ettiğinde artık çok geçmiş. Türkiye'ye hocayı getirmek için nasıl bir yol bulabiliriz, dedi. Benim bulunduğum üniversite bir devlet üniversitesi olduğundan imkanları kısıtlıydı elbette; ancak o dönemde imkanları oldukça geniş olan Şehir Üniversitesi'nden Yunus Uğur'u aradım. Uğur, Edirne üzerine doktora tezini yazmakta olduğu sırada, TÜBA bursuyla bir yıllığına Binghamton'a hocanın yanına gelmişti; hatta bu dönemde hoca üzerine *TALİD*'de bir yazı da yazmıştı: “Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış”⁴⁵. Onun, hocanın Türkiye'ye gelme isteğine finansal destek üretebileceğini düşündüm. “Genel sekreterle konuşayım, bakalım” dedi. Konuştu ve tüm düzenlemeleri yaptı ve yukarıda bahsettiğim gibi Şehir'in konuğu olarak 2018'de İstanbul'a geldi. Hem Şehir'de⁴⁶, hem Boğaziçi Üniversitesi'nde⁴⁷, hem Bilgi Üniversitesi'nde hem de Bilim ve Sanat Vakfı'nda⁴⁸ konuştu. Ben hocanın bu gelişini, ilerleyen yaşında Türkiye'yi ziyaret

41 Budapeşte'de ve Erzurum'da bu konuda sunumlar yaptım: “‘Benim Vezirim:’ Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Sadaretini Sultan III. Ahmed'in Mektuplarından Okumak”, CIEPO 21-Budapeşte, Macaristan, 9 Ekim 2014; “Lale Devri, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Zevk ü Sefa: Sultan III. Ahmed'in Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayunları Üzerine Bir İnceleme”, TÜBA GEBİP Yıllık Değerlendirme Toplantısı, Erzurum, 22-24 Eylül 2017.

42 *Kitabü'l-menamat = Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

43 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “The Role of Women in the Ottoman Empire: How the *khassa* Reproduces the *khassa* — Elite Reproduction in Sixteenth Century Ottoman Jerusalem”, *Frauen, Bilder und Gelehrte: Studien zu Gesellschaft und Künsten im Osmanischen Reich/Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture*, cilt 1, ed. Sabine Präter - Christoph K. Neumann, Simurg, İstanbul 2002, 185-193.

44 Sonra bu yazı aynı başlıkla, Selim Sırrı Kuru ile Baki Tezcan'ın editörlüğünde hazırlanan “Defterology: Festschrift in Honor of Heath Lowry” başlıklı armağan özel sayıda yayımlandı: Rifa'at A. Abou-El-Haj, “A Probe into the Social: Ottoman Jerusalem in the Sixteenth Century”, *Journal of Turkish Studies*, 39 (2013), 83-93.

45 Yunus Uğur, “Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 1/2 (2003), 585-599.

46 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Şehir Talks 8: Ottoman Historical Writing: An Intimate Journey”, 24 Nisan 2018: <https://www.youtube.com/watch?v=PNrYFBgB4M4&t=1362s>.

47 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Seminerleri”, 27 Nisan 2018, Bogazici University Atatürk Institute YouTube Kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=WA-M8s286NA>.

48 Rifa'at A. Abou-El-Haj, “Amerika'da Osmanlı Tarihçiliği”, BİSAV TV, 28 Nisan 2018, Marmara Üniversitesi Mehmet Genç Külliyesi YouTube Kanalı: <https://www.youtube.com/watch?v=kPVqNf19asg&t=45s>. Bu konuşmaya katılmadım; ancak izlediğim kadarıyla aile kökenine ve Filistin yıllarına ait epeyce bilgi vermektedir. Öğrenciliğimiz boyunca, bu hususlarda kendisi hakkında çok malumatımız olmazdı. Bunlardan hiç bahsetmezdi. Bu bakımdan, kendi ağzından verdiği otobiyografik bilgiler son derece kıymetlidir.

etmek, öğrencilerini ve dostlarını bir arada görebilmek, en son 1960'larda gördüğü İstanbul'u bir daha yaşamak isteği olarak yorumladım. Zaten konuşmasına burada hissettiği rahatlık, konfor, samimiyet, içtenlik, Cengiz Orhonlu ile tanışmaları, İstanbul'da arşiv araştırma deneyimi ile başladı. Sevdiği meslektaşları orada hazırıldı: Lowry en önde oturarak onu dinledi ve konuşma bitince söz alarak, "Rifa'at, we are both getting somewhat nearer to the end of the journey. If you were starting over, would you do anything differently?" [Rifa'at, ikimiz de yolun sonuna biraz daha yaklaşıyoruz. Yeniden başlama şansın olsa, herhangi bir şeyi farklı yapar mıydın?] dedi. Tülay Artan oradaydı. Oktay Özel Ankara'dan gelmişti. İsenbike Togan, Şehir'deki konuşmaya gelemedi ama Boğaziçi'ndekine gitti. Şehir'deki konuşması bizim tanıdığımız Rifa'at Hoca profilinden çok farklıydı. Mert Sunar da benim gibi düşündü. Normalde, oldukça filtreli konuşan hocanın burada filtreleri bir yana bıraktığını gördük. Hocanın Binghamton sonrası hayatında, eşi Barbara Abou-El-Haj'ın vefatı sonrası bir yalnızlaşma yaşadığını anlıyordum. 2015 Mayıs'ında gönderdiği bir mesajda eşinin 6 Mart'ta öldüğünden bahsediyordu.

Üçüncüsü Eylül 2022'de İstanbul'da düzenlenen, dönem eş başkanlığını üstlendiğim Osmanlı Araştırmaları Kongresi (OSARK)⁴⁹ için kendisini bilim kurulunda yer almaya davet ettim. Kabul etti ve akabinde kendisini onur konuşmasını yapmak üzere İstanbul'a getirmek istediğimizi ifade ettim. Kongreden başlıkları kendisine göndermemi istedi, buna göre bir konu üzerinde karar verebileceğini ifade etti. Vefatından kısa süre önce, 7 Şubat'ta gönderdiği yeni bir e-postada ise kongreye iştirak edemeyeceğini belirtti. Belki doktorları seyahat etmesinin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir.

Donald Quataert hayatını kaybettiğinde, eşi Jean H. Quataert'a (ö. 2021) yazıp hocanın kitaplarını Türkiye'ye bağışlamak isteyip istemeyeceğini sorduğumda çok geç kalmıştık. Bu teklifi, hoca hayatını kaybettiğinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi yönetimine dile getirmiştim ama bizden iyi kötü bir karar çıkasıya, Jean kitapları Binghamton Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştı bile. Oysa, bir Amerikan üniversite kütüphanesi için ağırlığını İngilizce kitapların oluşturduğu bir kütüphane ayırıcı bir katkı yaratmazdı; ancak Türkiye'de İngilizce neşriyatın güçlü olduğu kütüphane birkaçı dışında pek de bulunmaz. Bu tecrübeden hareketle, Kasım Kopuz'a, hocanın kızı Sara ile irtibatını bildiğimden, hocanın kitaplarını Türkiye'ye verme hususunda ne düşünebileceğini sormasını talep ettim. Kopuz, önce bir Yunus Uğur ile konuşayım, dedi. Uğur, işi çok hızlı organize edip, kitapların Bilim ve Sanat Vakfı Kütüphanesi'ne alınması kararını çıkarttı⁵⁰. Kopuz, bu kararı Sara'ya bildirdi. Kızları kitapları bağışladılar. Rifa'at Hoca'dan intikal eden kitap mirasının, kızlarının cömertliği, Kopuz ile Uğur'un müthiş aracılığıyla ile Türkiye'de bir kütüphanede erişilebilir olacağı için

49 <https://www.osmanliarastirmalari.org/>.

50 "Ünlü tarihçi Abou-el-Haj'ın koleksiyonu BİSAV'da!", 12 Eylül 2022, https://www.bisav.org.tr/Haberler/1427/unlu_tarihci_abou_el_haj_in_koleksiyonu_bisav_da!

duyduğum mutluluğu tarif etmem imkansız. Cornell H. Fleischer, Mustafa Ali'si Türkçeye çevrildiğinde duyduğu heyecanı kitabım evine döndü diye tarif ediyordu. Rifa'at Hoca'nın kitapları da evine döndü.

Son dönemde bana peş peşe bazı mesajlar attı. Yukarıda da ifade ettiğim gibi, Amerika'da son dönem işe alım pratikleri üzerine düşünüyordu. Beraber düşünelim ve tartışalım diyordu. Bazı isimler verdi, istihdam edildikleri üniversiteleri sıraladı. Bu kişiler, bu üniversitelerde neden işe alınıyor diye soruyordu? Üzerine çok düşündüm, yazdıkları kafamda döndü durdu ama kendisine yanıt yazmadım. Çünkü önce kafamda fikirleri toplamaya çalıştım. Bir çözüm üretemedim; çünkü verdiği bazı isimleri aynı grubun içinde anlamlandırabildim ama bazılarını aynı gruba sokmakta güçlük çektim. Önemli de değil, zira Abou-El-Haj çözümlerin değil soruların peşindeydi bence. Son demlere doğru, hoca öğrenci ilişkimiz ortadan kalkınca tamamen arkadaşça davranmaya başladı. Bir burs müracaatım için yazdığı referans mektubunu dahi “belki bunu görmek hoşuna gider” notuyla benimle paylaştı.

Ne dediler?

Abou-El-Haj'ın vefatının ardından, hakkında az sayıda profesöre nasip olacak kadar vefeyat yazısı çıktı. Hocaların ölümünün ardından, alanın yerleşik dergilerinde bir yazıya rastlarız da bir sayıda pek çok yazı peş peşe pek görmeyiz. Abou-El-Haj'ın vefatının ardından, *Kadim* dergisinde aynı sayıda tam üç yazı çıktı⁵¹. Yazarlardan Kopuz, Binghamton'da çok uzun seneler kaldı, Abou-El-Haj'ı çok iyi tanıdı. Abou-El-Haj'ın metinlerimiz üzerine aldığı küçük notların dahi ne anlama geldiğini, ne tür uyarılar içerdiğini çok iyi kavriyordu. *Kadim* yazısında Abou-El-Haj'ın akademik tarihçilik anlayışını çok net verdi: “donmuş yapılar” değil “süregiden ve daima değişen bir oluşumlar bütünü” olarak tarih⁵². Binghamton'da doktora yaptığı yıllarda Abou-El-Haj'ın öğrencisi olmuş Gutman, Abou-El-Haj'ın çocukluk arkadaşı Said'in oryantalist birikimi kültürel çalışmalar ve söylem analizi içerisinden eleştirmesine karşın onun kritiklerini ekonomi-politik ve sınıf analizi üzerinden yaptığını belirtir. *Kadim*'deki bir başka yazıda, Erteğin Profesör olarak Princeton'da görev yaptığı sene öğrencisi olmuş Blumi'den hocanın kardeşlerinin ve yeğenlerinin isimlerini öğreniyoruz⁵³.

Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar'da ise bir yuvarlak masa⁵⁴ basıldı. Buradaki konuşmacıların kimileri doğrudan ya Cengiz Kırılı, Axel B. Çorlu, Gülhan Balsoy gibi Binghamton'da uzun dönem ya Baki Tezcan gibi Princeton'daki sene öğrencisi olmuş

51 Kopuz, “Evrensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, 257-261; David E. Gutman, “In Memoriam: Rifa'at Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Kadim*, 3 (2022), 263-265; Isa Blumi, “A Life on the Path of Knowledge: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj'”, *Kadim*, 3 (2022), 267-268.

52 Kopuz, “Evrensel Bir Osmanlı Tarihçiliği Mücadelesi Veren Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın Ardından”, 260.

53 Blumi, “A Life on the Path of Knowledge: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj'”, 267.

54 Çetinkaya - Balsoy - Tezcan - Kırılı - Çorlu - Özel, “Rifa'at Abou-El-Haj'ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, 147-185.

isimler, kimileri ise Oktay Özel, Y. Doğan Çetinkaya gibi onun neşriyatından etkilenmiş kimseler. Her halükarda Abou-El-Haj'ın 90 seneye varan ömründe pek çok kişiye dokunduğu anlaşılıyor. Kısa birlikteliklerinde dahi insanları etkileme gücü bulunuyordu. Cornell H. Fleischer, İsenbike Togan, Mehmet Genç ile St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde geçirdikleri bir ay bunun bir kanıtıdır. Bu bir aydan taşan dostluk bir ömre yayılmıştır. Dikkat edilmelidir ki, bahse konu isimlerin tümü, tarihçiliği bir neşriyat hamlesi gibi değil de bir yaşam tarzı gibi gören isimler. Az yazan ama çok düşünen, insanı görmeye çalışan, insana dokunan, hayata dokunan tarihçiler. Bu bakımdan, Abou-El-Haj'ın sesini duysa etkilenen İsenbike Hoca, İsenbike Hoca'nın adı geçince duyulanan Abou-El-Haj şaşırtmıyor beni.

Tarih ve Toplum yuvarlak masasının hocanın akademik tarihçilik nosyonunu, tüm yönleriyle çok iyi yansıttığını düşünüyorum. Tezcan'ın *RoMES* yazısını⁵⁵, hazırlarken Abou-El-Haj'ın yayınlarını kronolojik bir tahlile tâbi tutarak analizi son derece öğreticidir. *RoMES*'teki analizlerini yuvarlak masaya katkısında da ortaya koymuştur. Tezcan, Princeton'daki kısa hoca-öğrenci ilişkilerine rağmen en yakınındaki isimlerden birisi olmuştur ve Binghamton'da hocanın onuruna düzenlenen konferansın düzenleyicilerindedir. Bu konferansın tebliğlerini, ilkin 2010 yılında *Osmanlı Araştırmaları*'nın 36. cildi olarak hazırladığı güzel armağan özel sayı, akabinde İngilizce ve Türkçe müstakil kitap olarak basımını sağlayan da yine Tezcan'dır⁵⁶. Nihayet Abou-El-Haj'ın ilk kitabı, *1703 İsyanı*'nın Türkçeye çevrilerek basımına⁵⁷ öncülüğü ile hocanın Türkiye'de tanınmasına en önemli katkıyı verenlerden birisi olmuştur. Tezcan, “‘neo-oryantalizm’ diye bir kavram ortaya attı 2000 senesinde”⁵⁸ diyor. Kavramı ilk kez Abou-El-Haj mı kullandı bilemiyorum ama ilk Said'in *Şarkiyatçılık*'ından bu yana tarihyazımını ele aldığı makalesinden evvel bu kavramı kullanmıştı. Yukarıda ifade ettiğim gibi, 1996'da yayımladığı Kafadar eleştirisinde bu kavramı kullanmıştı.

Bu yuvarlak masada, Abou-El-Haj'ın derslerde çok konuşmayan bir hoca tipi olduğu vurgulanmaktadır ki, bunun Abou-El-Haj'a has bir özellik olduğu kanaatinde değilim. Amerika'da lisansüstü ders işleme mantığı anlatıma değil, tartışmaya dayalı olduğundan

55 Baki Tezcan, “In Memoriam: Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Review of Middle East Studies*, 55 (2022), 301-306.

56 *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*, ed. Donald Quataert - Baki Tezcan, İSAM, İstanbul 2010; *Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, der. Donald Quataert - Baki Tezcan, çev. Aytek Sever, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2012. *Osmanlı Araştırmaları*'nda basılan makaleler Tezcan'ın, Binghamton'da 24 Nisan 2010'da Quataert ile birlikte düzenlediği Abou-El-Haj onuruna konferansın (“Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj”). Program şuradadır: <https://www.binghamton.edu/fbc/pdfs/rifaatabouelhaj2010.pdf>) bir neticesiydi. Bu armağan hakkında bir değerlendirme için bkz. Yunus Uğur, “Toplumsalın Peşinde Tarihçilik: Siyah Giyen Adam'ın Hatırasına”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 25 (2011), 223-231.

57 Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011.

58 Çetinkaya - Balsoy - Tezcan - Kırılı - Çorlu - Özel, “Rifa'at Abou-El-Haj'ın Ardından: Osmanlı Tarihini Tutkuyla, Coşkuyla Tartışan ve Yeni Kapılar Açan Bir İnsan”, 183.

Abou-El-Haj'ın hocalık modeli de bu örüntüye uymaktadır. Bu yuvarlak masada da tıpkı, Kopuz'un yazısındaki gibi hocanın akademik mottoları çok iyi vurgulanmıştır: “devlet-merkezli bakmanın önemi”, “tarihsel bağlam”, “çağdaş bağlam”, “tarihsel süreçler”, “tarihselleştirme”, “dinamizm”, “devlet perspektifinin eleştirisi”, “karşılaştırmalı perspektif”.

Abou-El-Haj hakkında son çıkan yazılardan birisi, yine Princeton senesinde öğrencisi olmuş Janet Klein tarafından kaleme alınmıştır⁵⁹. Klein'in, onun Amerika'da bir Filistinli olarak, geldiği ilk günden itibaren yaşadığı şahsi tecrübenin akademik üretimini derinden etkilediğine yaptığı vurgu anlamlıdır. *Journal of Palestine Studies* dergisinde basılan imzasız vefyat yazısı ise onun akademik üretimini Roger Owen ile aynı potada değerlendirmesi yönüyle ironiktir⁶⁰. Nihayet, Kasım Kopuz, yakında yayımlanacak ikinci bir yazısında *Kadim*'deki yazısına ilaveten yeni bazı detaylar veriyor⁶¹.

Abou-El-Haj, şunu vefatına kadar anlattı, anlatırken çok güldü: Bir gün Halil İnalçık ile bir konferansta karşılaştı. İnalçık, kolunu Abou-El-Haj'ın omzuna attı ve “kuvvet-i İslam” dedi. Abou-El-Haj'a sahne çok komik gelmiş olmalı ki, bunu her fırsatta vurguladı, son dönemlerinde dahi hatırdan hiç çıkmadı, attığı e-maillerde bunu tekrarladı. İnalçık'ın bu samimi tavrının neden ona bu kadar enteresan geldiğini hiç anlamadım, ama her dediğinde kendisine o kadar komik geliyor ve gülüyordu ki ben de onunla beraber gülüyordum. Müslüman kökenlerden gelmesine rağmen din ile olan mesafesinden belki. Marksist geleneğe yakındı; İslami ritüellerle bir bağı yoktu. Hayatının sonuna kadar bu durum sürmüştü ve vefatından sonra da İslami usullere göre defini değil de yakılmayı vasiyet etti. Yahut İnalçık ile zinhar bağdaşmaz tarihçilik anlayışı dolayısıyla, Müslüman kökenlerden gelmesi onun Türk tarihçiliğinin bu büyük ismi ile güç birliği etmesine yetmiyordu! Nihayet, ona göre İnalçık'ın tarihçiliği “özcü, idealize edilmiş ve dondurulmuş fotoğraflar” sunan bir tarihçilik idi⁶².

Aile mirası, kızları Dina Karam Abou-El-Haj, Sara Fleur Abou-El-Haj, Marriam Abou-El-Haj, entelektüel mirası ise eserleri ile yaşayacak.

59 Janet Klein, “Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj (1933-2022)”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 60 (2022), 253-257.

60 “Remembrance: Rifa’at Ali Abou-El-Haj (1933-2022): A Pioneering Palestinian Scholar”, *Journal of Palestine Studies*, 51/3 (2022), 56.

61 Kasım Kopuz, “Tarihçiliğin Peşinde Bir Ömür: Rifa’at Ali Abou-El-Haj’ın Ardından (1933-2022)”, *Cihannüma: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (2023), yayımlanacak. Aynı şekilde İrfan Kokdaş'ın hazırladığı, “Rifa’at Hoca'nın Ardından: Osmanlı Tarihçiliğinde Yazdıkları, Göster(eme)dikleri” başlıklı yazı da, *Kadim*'in 5. sayısında (2023) çıkacak..

62 Rifa’at ‘Ali Abou-El-Haj, “Geçiş Dönemleri Üzerine Bir Not”, çev. E. Atilla Aytekin, *Tarih, Sınıflar ve Kent*, der. Besime Şen - Ali Ekber Doğan, Dipnot Yayınları, Ankara 2010, 32.

Yine birlikte bir öğle yemeği yediğimiz esnada, İnalçık'ın özendiğim tek yönü çalışkanlığı, demişti. Sanırım, bu cümle, İnalçık'ın akademik üretim performansı Abou-El-Haj nezdinde takdir edilesi idi ancak öykünülesi değildi, demekti.

